

Юлія КОВАЛЕНКО

ФІНАНСОВІ ПОСЛУГИ: СУТНІСТЬ І КЛАСИФІКАЦІЯ

Досліджено сутність фінансових послуг, їх специфіку. Запропоновано авторське визначення поняття “індустрія фінансових послуг”. Проведено класифікацію фінансових послуг.

Враховуючи окремі особливості складання Системи національних рахунків, послуги потрібно вивчати і класифікувати відповідно до функцій окремих секторів економіки. Під фінансовими послугами, реалізація яких відбувається у фінансовій сфері, зазвичай розуміється діяльність, що пов'язана із залученням і використанням грошових коштів юридичних і фізичних осіб. Останні вважаються споживачами фінансових послуг, але вони одночасно є донорами/реципієнтами фінансових ресурсів. Специфіка фінансових послуг полягає у тому, що вони є складовою механізму перерозподілу фінансових ресурсів в економіці.

Питання, пов'язані із теоретичними аспектами надання фінансових послуг та їх різновидів, широко висвітлені у науковій літературі, зокрема, у працях таких дослідників, як І. Асмундсон, В. Базилевич, С. Красовський, Д. Леонов, С. Львовчкін, Я. Міркін, В. Міркін, Н. Семилютіна, В. Унінець-Ходаківська, С. Хоружий та інші. Однак стосовно фінансових послуг не існує єдності у визначенні їх сутності та системного упорядкування, недостатньо розроблений понятійний апарат, що розкриває їх специфіку.

Отже, метою статті є дослідження сутності фінансової послуги, систематизації видів за певними класифікаційними озна-

ками, формування індустрії фінансових послуг.

Зазначимо, що у Законі України “Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг” фінансова послуга визначається як операції з фінансовими активами, що здійснюються в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок цих осіб, а у випадках, передбачених законодавством, – і за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів, з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів [1]. Щодо мети фінансової операції, то вона, на нашу думку, має полягати в отриманні доходу і/або збереженні реальної вартості фінансових активів, а саме визначення потребує конкретизації суб'єктів, які мають право виробляти ці послуги – фінансові установи, а також, якщо це прямо передбачено законом, фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності.

На відміну від українського, Закон Республіки Казахстан “О государственном регулировании и надзоре финансового рынка и финансовых организаций” визначає фінансові послуги як діяльність учасників страхового ринку, ринку цінних паперів, накопичувальних пенсійних фондів, банківську діяльність, діяльність з організації окремих видів банківських операцій, які

здійснюються на основі відповідної ліцензії, а також діяльність центрального депозитарію і товариств взаємного страхування, що не підлягають ліцензуванню [2].

Подібне визначення подано у Федеральному Законі Російської Федерації “О защите конкуренции” від 26.07.06: фінансова послуга – банківська послуга, страхова послуга, послуга на ринку цінних паперів, послуга за договором лізингу, а також послуга, яка надається фінансовою організацією і пов'язана з залученням і/або розміщенням грошових коштів юридичних і фізичних осіб. Суб'єкти, які належать до фінансових організацій, також подано у перерахуванні: кредитна організація, кредитний споживчий кооператив, страхувальник, страховий брокер, товариство спільного страхування, фондова біржа, валютна біржа, ломбард, лізингова компанія, недержавний пенсійний фонд, управляюча компанія інвестиційного фонду, управляюча компанія пайового інвестиційного фонду, управляюча компанія недержавного пенсійного фонду, спеціалізований депозитарій інвестиційного фонду, спеціалізований депозитарій пайового інвестиційного фонду, спеціалізований депозитарій недержавного пенсійного фонду, професійний учасник ринку цінних паперів [3].

Згідно з класифікатором послуг населенню існує дві основні позиції: “Услуги банков” та “Прочие услуги населению” [4]. Перші охоплюють: 1) послуги банків із вкладів населення, прийом різних платежів; 2) послуги банків із видачі акредитивів, чеків, ощадних книжок і позичок, послуги банків за операціями з цінними паперами; 3) послуги банків із розміщення лотереї, послуги банків за операціями з вільноконвертованою валютою, інші послуги банків; перелік інших послуг передбачає: послуги з фінансового посередництва; послуги зі страхування.

У цілому, підходи щодо розуміння фінансової послуги у законодавстві не розкривають її змісту. Крім того, досліджувані нами послуги існують як складова частина економічних відносин, мають особливі риси, включаються у якості структурного елементу системи вищого порядку. Наприклад, деякі експерти МВФ тлумачать фінансову послугу як транзакцію, що вимагається для отримання фінансового товару [5]. У ГАТС фінансовою послугою є будь-яка послуга фінансового характеру, що її пропонує постачальник фінансових послуг (фізична або юридична особа; не включає державні структури – Ю.К.) будь-якої країни-члена [6].

Сьогодні потрібно враховувати і те, що Україна стала членом СОТ. Вступ України до цієї організації матиме значні наслідки для конкурентоспроможності фінансового сектору економіки і його інституційних одиниць. Нацкомфінпослуг поки що брала участь в узгодженні Графіка специфічних зобов'язань України в секторі “Фінансові послуги” в частині підсектору “Послуги страхування та послуги, що мають відношення до страхування”. З метою приведення національного законодавства до вимог та зобов'язань, взятих країною в ході переговорного процесу щодо вступу до СОТ, Верховна Рада України прийняла кілька законів, які стосуються ринків регулювання, віднесених до компетенції Нацкомфінпослуг [7; 8]. Україна також уклала Угоду про партнерство та співробітництво між Україною та Європейським Співтовариством, де фінансова послуга трактується як будь-яка послуга фінансового характеру, що її надає фінансова установа будь-якої сторони. У додатку до цієї угоди наведено перелік фінансових послуг, у законодавчому регулюванні яких Україна має забезпечити приблизну адекватність із нормами законодавства ЄС.

Потрібно зазначити, що вітчизняний перелік послуг хоча і є обмеженим порівняно з західною практикою, проте він досконаліший ніж російський. Так, Закон Російської Федерації “О защите конкуренции” [3] визначає такі з них: 1) залучення грошових коштів юридичних осіб у вклади; 2) відкриття і ведення банківських рахунків юридичних осіб, здійснення розрахунків за цими рахунками; 3) надання кредиту; 4) інкасація грошових коштів, векселів, платіжних і розрахункових документів і касове обслуговування юридичних осіб; 5) видача банківських гарантій; 6) послуги на ринку цінних паперів; 7) послуги за договором лізингу; 8) страхування майна; 9) особисте страхування, у т. ч. медичне; 10) недержавне пенсійне страхування; 11) страхування відповідальності. Отже, російський законодавець не включив такі важливі операції, як: залучення грошових коштів фізичних осіб; операції з валютою; переказ коштів; факторинг; послуги у сфері накопичувального пенсійного забезпечення; інші ризикові види страхування. І якщо перелік фінансових послуг в Україні є відкритим, то в російському законодавстві вони обмежені 11 їх видами.

За порівняння вимог законодавства України з міжнародними нормами, зокрема, законодавством ЄС, можна дійти висновку про приблизний збіг видів фінансових послуг, що встановлені українським законодавством із законодавством країн, де існують ефективні ринки фінансових послуг [9, 30]. Проте з цим твердженням важко погодитися, зважаючи на різні підходи до розуміння і класифікації фінансових послуг у Законі України “Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг”, а також Класифікаторі видів економічної діяльності (КВЕД), що суттєво відрізняються від переліку фінансових послуг СOT і ЄС. Впро-

вадження таких норм в українську практику – це складний процес, але потрібно усвідомлювати, що всі євроінтеграційні плани стосовно ринку фінансових послуг будуть марними без гармонізації й уніфікації систем норм і стандартів щодо надання фінансових послуг.

Розглядаючи фінансові послуги як специфічну систему економічних відносин і з метою уніфікації законодавства України до світових норм, потрібно класифікувати ці послуги за трьома групами: а) страхові послуги; б) банківські та інші фінансові послуги (крім страхування); в) інвестиційні послуги.

Щодо інвестиційних послуг, то початок створення Єдиного ринку з цих послуг пов'язаний із ухваленням у 1985 р. Директиви 85/611/ЄЕС, якою запроваджено основи гармонізації умов ліцензування діяльності і пруденційного нагляду за діяльністю певних категорій фінансових установ на ньому [10].

Інвестиційними є послуги або види діяльності, винятковий перелік яких наведено у Додатку 1 до Директиви 2004/39/ЄС [11]:

- 1) прийняття та передача замовлень щодо одного або більше фінансових інструментів;
- 2) виконання замовлень від імені клієнта;
- 3) здійснення операцій за власний рахунок;
- 4) управління активами;
- 5) консультування з інвестування;
- 6) андеррайтинг фінансових інструментів та/або розміщення фінансових інструментів на основі твердих зобов'язань;
- 7) розміщення фінансових інструментів без твердих зобов'язань;
- 8) управління багатосторонніми торговельними засобами обслуговування.

Додатковими інвестиційними послугами є:

- 1) зберігання та адміністрування фінансових інструментів на рахунках клієнтів, включаючи кастодіальну діяльність та пов'язані послуги, такі як управління го-тівкою/заставою;
- 2) надання кредитів та позик інвестору, з метою дати йому можливість провести операцію щодо одного чи більше фінансових інструментів, за умови, якщо компанія, яка надає кредит чи позику, бере участь в угоді;
- 3) консультування щодо структури капіталу, промислової стратегії та пов'язаних питань, а також консультації та послуги, пов'язані зі злиттям та поглинанням підприємств;
- 4) операції з іноземними валютами, які пов'язані з наданням послуг з інвестування;
- 5) інвестиційні дослідження і фінансовий аналіз чи інші форми загальних рекомендацій стосовно угод щодо фінансових інструментів;
- 6) послуги, пов'язані з андерайтингом;
- 7) послуги з інвестування, а також додаткові послуги, якщо вони пов'язані з наданням послуг з інвестування чи додаткових послуг.

Фінансові послуги можуть розглядатись як інвестиційні відносно певних фінансових інструментів: переказні цінні папери; інструменти грошового ринку; паї колективних інвестиційних фондів; похідні інструменти (опціони, ф'ючерси, свопи, форварди) і похідні контракти на:

- а) цінні папери, валюти, відсоткові ставки, ставки дохідності, інші похідні інструменти, фінансові індекси тощо;
- б) метеорологічні умови, що змінюються; ставки фрахту; рівні інфляції та інші офіційні статистичні дані, які мають виконуватися сплатою грошових коштів

або можуть бути виконані у такий спосіб за вибором однієї зі сторін.

Необхідно зазначити, що на Заході поняття інвестиційних послуг виникло раніше ніж фінансові¹ і традиційно пов'язується з операціями з цінними паперами. Зокрема, першими правовими актами, що забезпечили законодавство у цій сфері, стали американські закони: закон про банки 1933 р., закон про інвестиційні компанії 1940 р. (Investment Companies Act) і закон про інвестиційних консультантів 1940 р. (Investment Advisers Act). Інвестиційні послуги традиційно протиставлялися так званим банківським послугам, які пов'язувались із прийняттям грошових коштів вкладникам і розміщенням цих коштів у вигляді позичкового капіталу. З прийняттям закону Ліча-Блайлі у США відбулася своєрідна "легалізація", тобто застосування у нормативно-правих актах категорії "фінансові послуги" і "фінансова діяльність".

Проведений нами аналіз різноманітних джерел свідчить, що прикладні аспекти стосовно фінансових послуг набули значного розвитку. При цьому, теоретичні підходи поділяються на два типи, що базуються на [12; 13]:

- 1) інституційно-правових аспектах і відрізняються тим, що пропонують розглядати фінансову послугу, наприклад, як різновид договору платного надання по-

¹ Принцип розмежування фінансових послуг на банківські та інвестиційні свого часу чинив вплив на законодавства й інших країн (зокрема, Японії і Південної Кореї) і тривалий час його дотримувались у США й інших державах. Однак з розвитком нових інформаційних технологій у країнах, де існувало таке розмежування, відбулося поступове відступання від закону Гласса-Стігалла. Прикладом може слугувати компроміс між системою універсальних банківських послуг і системою розмежування банків на комерційні та інвестиційні, що був досягнутий у рамках Директиви ЄС про інвестиційні послуги 1993 р. (Investment Services Directive –ISD). Прийняття останньої, а також реформи у сфері фінансових послуг у країнах Південно-Східної Азії сприяли прийняттю у 1999 р. Федерального закону США про модернізацію фінансових послуг (Закон Ліча-Блайлі), яким було надано дозвіл на операції банків на ринках цінних паперів і страхові послуги через дочірні компанії. Проте тут мова йде не про універсальні банки, а про універсальні банківські холдинги.

слуг, в основі якого лежить трансформація грошових коштів у грошовий капітал, тобто відображає специфічність послуги через її практичне спрямування;

2) теорії фінансового посередництва, прибічники якої вважають, що фінансові послуги – це послуги, які надають фінансові посередники (фінансові інститути), причому перелік цих посередників істотно різниться у різних авторів і нормативних актах.

У цілому, поєднуючи ці підходи і погоджуючись із визначенням фінансових послуг у Законі України “Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг”, зауважуємо, що сутність фінансових послуг розкривається повною мірою при врахуванні міжнародних стандартів, особливо ЄС, а також за розуміння їх як продукції фінансового сектору економіки. Тож, на нашу думку, фінансова послуга – це операції з фінансовими активами на банківському, страховому та інвестиційному ринку, що здійснюються інституційними одиницями фінансового сектору в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок цих осіб, а у випадках, передбачених законодавством, – і за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів, з метою отримання доходу і/або збереження реальної вартості фінансових активів. Всі ці послуги складають індустрію фінансових послуг – частину економічного простору, або систему, із задоволення потреб виробників і споживачів різноманітних фінансових послуг.

Окрім класифікації фінансових послуг на страхові, інвестиційні, банківські та інші, існують й інші їх різновиди, адже в умовах конкуренції і глобалізації вони набувають все більшої різноманітності і різnorodності. Збільшуючи можливості об'єднання фінансових послуг з різними сферами діяльності, інституційна одиниця фінансового сектору

може підвищити свою конкурентоспроможність і зменшити потенційні ризики за рахунок диверсифікації. У підсумку відбувається посилення диверсифікації індустрії фінансових послуг, що обумовлює необхідність класифікації цих послуг, зважаючи на специфіку їх виробництва.

1. За способом перерозподілу фінансових ресурсів:

- а) страхові послуги;
- б) банківські й інші фінансові послуги, за виключенням страхування;
- в) інвестиційні;
- г) інші фінансові послуги.

2. За інструментами реалізації фінансової послуги:

- а) послуги з інструментами кредитного ринку;
- б) послуги з інструментами грошового ринку;
- в) послуги з інструментами ринку пайових цінних паперів;
- г) послуги з похідними і структурованими фінансовими інструментами.

3. За типом виробника послуги:

- а) депозитні;
- б) недепозитні.

Цю ознаку можна пояснити поділом фінансового посередництва на депозитне і не депозитне.

4. За ступенем обов'язковості:

- а) обов'язкові, реалізація яких є примусовою, незалежно від об'єктивної ситуації і суб'єктивної оцінки (відрахування коштів до накопичувального пенсійного фонду, обов'язкові види страхування тощо);
- б) добровільні, реалізація яких є цілком добровільною і не обмежується жодними чинниками (окрім законодавства).

5. За рухом фінансових активів:

- а) послуги, виробництво яких супроводжується рухом фінансових активів (фінансове посередництво);

б) послуги, які виробляються без зазначеного руху (допоміжна діяльність у сферах фінансових послуг і страхування).

6. За специфікою діяльності інституційної одиниці фінансового сектору:

а) традиційні – найбільш розповсюджені (надання коштів у позику, переказ коштів, випуск платіжних документів тощо);

б) додаткові – супроводжують процес виробництва традиційних послуг (надання гарантій і поручительств, діяльність з обміну валют, обслуговування дорожніх чеків тощо);

в) нетрадиційні послуги – фінансовий лізинг, факторинг, довірче управління фінансовими активами, інтернет-банкінг тощо. Останні “є своєрідним свідченням зрілості банківського сектору (фінансового – Ю.К.) й активності фінансової поведінки на ринку” [14, 8].

7. За технічною реалізацією:

а) класичні, реалізація яких не передбачає електронних операцій;

б) електронні, предметом яких є залучення і використання грошових коштів нефінансових корпорацій, домогосподарств тощо з використанням технологічних систем.

8. За диференціацією задоволення потреб споживача:

а) прямі – задовольняють існуючі (наявні) потреби споживача фінансової послуги (залучення фінансових активів, надання коштів у позику, переказ коштів, послуги у сфері страхування і накопичувального недержавного забезпечення тощо);

б) непрямі або супутні послуги – задовольняють неявні потреби, що робить більш зручним виробництво прямих послуг без отримання споживачем додаткового доходу, але збільшують її цінність (кліринг, видача пластикової картки на базі депозитного рахунку,

телефонне управління рахунком, консультаційні послуги тощо).

9. За групами споживачів:

а) масові – охоплюють максимально широке коло споживачів (діяльність з обміну валют, видача кредитів, надання коштів у позику, переказ коштів тощо);

б) спеціалізовані – спеціалізоване охоплення споживачів, оскільки послуга вимагає професійного рівня підготовки кадрів (торгівля цінними паперами, довірче управління фінансовими активами, послуги у сфері страхування і накопичувального пенсійного забезпечення) і спеціальних знань (фінансовий інжиніринг, консультаційні послуги тощо).

10. За тривалістю фінансової послуги і мети її споживання:

а) стратегічні – дозволяють споживачу фінансової послуги розробити і досягти істотних стратегічних перетворень у характері, напрямках і масштабах діяльності або способі життя (довірче управління фінансовими активами, інвестиційне кредитування, послуги у сфері страхування і накопичувального пенсійного забезпечення тощо);

б) поточні – спрямовані на досягнення мети клієнта на рік у найоптимальніший спосіб (залучення фінансових активів із зобов'язанням щодо наступного їх повернення, надання коштів у позику тощо);

в) оперативні – дозволяють споживачу підготуватись і швидко розв'язати незаплановані проблеми (послуги ломбардів, споживче кредитування, страхування кредитів, фінансовий лізинг, факторинг тощо).

11. За типом споживача:

а) послуги домогосподарствам;

б) послуги нефінансовим корпораціям;

в) послуги фінансовим корпораціям;

г) послуги суб'єктам загальнодержавного управління (Уряду, регіональним і

місцевим органам державного управління);

д) послуги некомерційним організаціям (НКО).

12. За часом появи результату:

а) після тривалого проміжку часу (довгострокові депозити, операції з довгостроковими цінними паперами);

б) після середнього інтервалу часу (середньострокові депозити; операції з середньостроковими цінними паперами);

в) після короткого терміну часу – короткострокові депозити, операції з короткостроковими цінними паперами;

г) дуже швидко – операції з валютою, зливками металів, спекулятивними цінними паперами.

13. За періодом надання:

а) постійні, що виробляються незалежно від часу доби (брокерські операції на міжнародних фондових ринках, операції з валютою на FOREX);

б) які виробляються у певний час доби, тобто у час роботи фінансової установи.

14. За правовим оформленням надання послуги:

а) послуги, виробництво яких оформлено договором;

б) послуги, виробництво яких впливає із законодавства.

15. За соціальним середовищем фінансової діяльності:

а) послуги, які потребують певного соціального середовища, виробляються біржами, брокерами тощо;

б) послуги, які відносно байдужі до існування соціального середовища (послуги банків, страхових компаній, пенсійних фондів тощо).

Враховуючи викладені вище підходи до визначення фінансових послуг та їх класифікаційних ознак, варто зазначити, що “фінансові послуги – це специфічний (фінансовий) товар, який має ціну та від-

повідні характеристики” [15, 11]. Його не можна торкнутись, обміняти у випадку виявлення недоліків, але для цього товару важливим є наявність в обслуговуванні таких нематеріальних підтверджень якості, як компетентність і вигляд працівників фінансової установи, приміщення останньої, якість оснащення, існування сучасної техніки, комфортних умов для споживача. Не викликає сумніву той факт, що споживача фінансової послуги задовольнити важче ніж покупця матеріальної речі. До основних ознак, що вирізняють фінансову послугу серед інших, можна віднести: ринковість; локальний характер; індивідуальність; взаємозалежність (комплементарність); взаємозамінність (субституційність); важливість довіри до виробника; велика диференціація окремих видів послуг.

Зазначимо, що наведені класифікації і характеристики фінансових послуг не претендують на довершеність, що пов’язано зі стрімким розвитком фінансового сектору економіки та постійними змінами кон’юнктури фінансового ринку. Необхідне оновлення нормативно-правового забезпечення реалізації фінансових послуг в Україні з метою приведення до світових стандартів, а також створення несуперечливого правового фундаменту для подальшого їх регулювання.

Література

1. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг. Закон України від 12.07.01 № 2664. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2664-14.

2. О государственном регулировании и надзоре финансового рынка и финансовых организаций. Закон Республики Казахстан от 04.07.03 № 474-II [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pavlodar.com/zakon/?dok=02865&all=all>.

3. О защите конкуренции. Федеральный закон РФ от 26.07.06 № 135-ФЗ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.fas.gov.ru/legislative-acts/legislative-acts_9498.html.
4. Услуги населению. Термины и определения Постановление Госкомстата России от 21.02.94 №34 (ГОСТ Р 50646-94) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: tehstandart.com/ГОСТ%20Р%2050646-94.
5. Asmundson I. What Are Financial Services? // *Finance & Development*. – 2011. – Vol. 48. – № 1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2011/03/pdf/basics.pdf>.
6. Генеральная угода про торгівлю послугами [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=981_017](http://rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=981_017).
7. Про внесення змін до Закону України “Про внесення змін до ЗУ “Про страхування”. Закон України від 31.05.07 № 1110-V [Электронный ресурс]. – Режим доступа: zakon.nau.ua/doc/?code=1110-16.
8. Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про страхування” від 07.07.05 № 2774-IV [Электронный ресурс]. – Режим доступа: zakon.nau.ua/doc/?uid=1088.886.0.
9. Ринок фінансових послуг: парадигма євроінтеграції: Монографія / Д. Леонов, С. Львовичкін, С. Хоружий; За наук. ред. В. М. Федосова. – К.: УІРФР, 2008. – 848 с.
10. On the coordination of laws, regulation and administrative provisions relating to undertakings for collective investment in transferable securities (UCITS) Council Directive of 20.12.85, № 85/611/ЕЕС [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.esma.europa.eu/system/files/Dir_85_611.PDF.
11. On markets in financial instruments amending [Электронный ресурс]. – Directive of the European Parliament and of the Council of 21.04.04, №2004/39/EC [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.mifidirective.com/mifid-directive.pdf>.
12. Красовский С. С. Формирование модели взаимодействия субъектов рынка финансовых услуг // *Вестник АГТУ*. – Серия: Экономика. – 2010. – №1. – С. 77–83.
13. Семилютин Н. Г. Российский рынок финансовых услуг (формирование правовой модели). – М.: Волтерс Клувер, 2005. – 336 с.
14. Базилевич В. Д. Розвиток фінансового ринку в сучасних умовах // *Фінанси України*. – 2009. – № 12. – С. 5–12.
15. Ринок фінансових послуг: теорія і практика: Навч. посіб. / В. П. Унінець-Ходаківська, О. І. Костюкевич, О. А. Лятамбор. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 392 с.